

**O ŚWIĘTOŚCI UMIERANIA – ŚMIERĆ I UMIERANIE
W PERSPEKTYWIE RELIGIOZNAWCZEJ I RELIGIJNEJ
J.L. FRANCZYK, *BRAMA ŚMIERCI. PYTANIA O SPRAWY OSTATECZNE*,
KRAKÓW 2007, WAM, SS. 104 I K.P. KRAMER, *ŚMIERĆ W RÓŻNYCH
RELIGIACH ŚWIATA*, TŁUM. MAREK CHOJNACKI, KRAKÓW 2007,
WAM, SS. 332**

Śmierć jest zagadnieniem, na którego temat niemal każdy ma coś do powiedzenia, bez względu na stopień wykształcenia i specjalizację. Jest to zapewne częściowo spowodowane powszechnością, a zarazem nieuchronnością śmierci i doświadczenia umierania innych oraz tajemnicą, która się kryje za tymi doświadczeniami. Tajemniczość owa powoduje, że każdy, laik czy wysoce zaawansowany specjalista w dziedzinie humanistyki, próbując odpowiedzieć na pytanie: co czeka człowieka po śmierci, ma równe prawa i szanse na uzyskanie trafnej, a raczej zadowalającej go, a czasem także i innych, odpowiedzi. Próżno tu szukać mądrych i mądrzejszych, równych i równiejszych, bardziej lub mniej predestynowanych do odkrycia tajemnicy, chociaż zapewne są tacy, którzy bardziej pragną ją odkryć niż inni, co więcej – są i tacy, którzy wierzą, że już ją odkryli. Wydaje się, iż to pragnienie odarcia śmierci z szat tajemniczości jest jedną z przyczyn nieustającej popularności tego tematu jako przedmiotu publikacji oraz wielu innych wytworów kultury i myśli ludzkiej.

W szerokiej ofercie wydawniczej roku 2007, przeznaczonej dla polskiego czytelnika zainteresowanego zagadnieniami śmierci i umierania, również i krakowskie Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy znalazło swoje miejsce za przyczyną dwóch książek poświęconych właśnie tematyce tanatologicznej. Książek, jak wynika z ich uważnej lektury, wzajemnie się uzupełniających zarówno na płaszczyźnie treści, jak i formy. Chociaż przedmiotem obu jest analiza zjawiska śmierci w kontekście religii, to jedna ujmuje fenomen śmierci w perspektywie religioznawczej, a druga – religijnej.

Książka autorstwa Kennetha Paula Kramera *Śmierć w różnych religiach świata* jest wydany w serii WAM Mała Biblioteka Religii tłumaczeniem Marka Chojnackiego opublikowanej w roku 1988 w USA książki o tytule *The Sacred Art of Dying. How World Religions Understand Death*. Publikację autorstwa amerykańskiego religioznawcy można uznać za podręcznik stanowiący wprowadzenie do porównawczej analizy koncepcji i rytuałów śmierci w perspektywie jedenastu, wybranych przez autora, tradycji religijnych. W pierwszym rozdziale analizuje on zjawisko śmierci w jego trzech aspektach: fizjologicznym, psychologicznym i duchowym. Kolejne rozdziały, od drugiego do dwunastego, prezentują stosunek do śmierci w kolejno wybranych tradycjach religijnych: hinduizmie, buddyzmie, buddyzmie zen, buddyzmie tybetańskim, tradycji Chin, Mezopotamii, Grecji, w judaizmie, chrześcijaństwie, islamie oraz u Indian amerykańskich. W rozdziale trzynastym autor podejmuje się analizy różnych koncepcji śmierci, poczynając od reinkarnacji, a skończywszy na zmartwychwstaniu i interpretacji wyobrażeń oraz rytuałów śmierci, odnosząc się do mitów kosmo- i antropo-

genicznych poszczególnych tradycji. Rozdział czternasty natomiast autor poświęcił doświadczeniu „duchowego odrodzenia” za życia, czyli swoistej koncepcji rozwoju duchowego, włączając m.in. konwersję. Na końcu książki Kramer zamieścił *Dodatek* w postaci wypisów z dzienników studentów uczestniczących w kursie na temat śmierci i umierania, który prowadził w San Jose State University w USA.

Książka ta może być jednak traktowana nie tylko jako podręcznik dla studentów czy po prostu źródło podstawowej wiedzy o sposobie podejmowania problematyki tanatologicznej przez różne tradycje religijne, ale również jako źródło motywujące czytelnika do własnej refleksji nad poruszonymi w książce zagadnieniami. Jak autor sam pisze w *Przedmowie*, poza czysto informacyjnym celem, ma on „nadzieję, że ta książka pomoże czytelnikom przygotować się na doświadczenie ich własnej śmierci i dzielnie stawić jej czoła”. W wypełnieniu tego celu pomocne zapewne ma być, zalecane przez K.P. Kramera, pisanie dzienników i odpowiadanie na zawarte na końcu każdego rozdziału pytania, dotyczące różnych sposobów rozumienia śmierci oraz umierania.

Poza niezaprzeczalnymi walorami książki *Śmierć w różnych religiach świata*, wśród których wymienić należy prezentację niezwykle złożonej materii koncepcji tanatycznych, dokonaną jasnym i obrazowym językiem, zachowanie otwartości na różnorodność treści tych koncepcji i podjęcie próby porównawczego potraktowania materiału. Niestety, autor tudzież wydawca nie uniknęli kilku uchybień. Jednym z nich jest zaniechanie przez WAM zawarcia odniesień bibliograficznych do polskich wydań przynajmniej kilkunastu książek umieszczonych przez autora w bibliografii w wersjach anglojęzycznych, a wydanych również w języku polskim. Dodatkowo polskiego czytelnika w błąd może wprowadzać fakt, że część pozycji bibliograficznych, dotyczących np. śmierci przedstawionej w literaturze, jest umieszczona w ich polskich wydaniach. Ta niekonsekwencja może sugerować, że pozostałe pozycje bibliograficzne nie zostały opublikowane po polsku w ogóle, co nie jest prawdą. W książce niepomyślanej jako podręcznik nie byłby to może błąd istotny, jednak seria Małej Biblioteki Religii oraz niniejsza książka jako jej część mają służyć w zamyśle wydawcy właśnie między innymi studentom, a to już zmienia postać rzeczy.

W pierwszym rozdziale autor, prezentując różne oblicza śmierci, w tym fizyczne, psychiczne i duchowe, zupełnie pomija aspekt społeczny śmierci i umierania. Wydaje się, że ścisłe ograniczenie do analizy postawy jednostki wobec śmierci i umierania zubaża perspektywę rozumienia samego fenomenu śmierci, koncepcji śmierci i rytuałów umierania, pomijając zupełnie takie zjawiska, jak śmierć społeczna, społeczne funkcje rytuałów umierania czy chociażby społeczną recepcję wierzeń tanatycznych. Oczywiście, można na obronę autora stwierdzić, że taki był właśnie jego zamysł, aby skupić się w tej książce na postawie jednostki wobec śmierci, ale gdy analizuje się wierzenia i rytuały religijne człowieka dotyczące śmierci, błędem jest pełne abstrahowanie od społecznego charakteru tych aktywności ludzkich. Właśnie pierwszy, niejako wprowadzający rozdział byłby idealnym miejscem na taką ogólną refleksję, idealnie uzupełniającą trzy wymienione wymiary śmierci.

Pewne wątpliwości wzbudza również przedstawiona w rozdziale czternastym koncepcja duchowej śmierci i duchowego odrodzenia, opierająca się na triadzie: wyznanie, nawrócenie i utwierdzenie w wierze. Jest to rodzaj koncepcji duchowego rozwoju opartego jednak nie tyle na ogólnie rozumianej duchowości, ile na religii, chociaż nie

na żadnej konkretnej tradycji. Autor tu przytacza dwie różne tradycje filozoficzne i religijne: buddyzm zen i chrześcijaństwo. K.P. Kramer już w rozdziale pierwszym krótko charakteryzuje śmierć duchową jako „doświadczenie śmierci i odrodzenia, niezbędne dla naszego dobra i osobowej integralności” (s. 39). Sformułowanie takie zakłada, że ateści czy osoby, które nie doświadczyły „nawrócenia”, mają również zamkniętą drogę do osobowej integralności, stając wobec czekającego ich doświadczenia śmierci. Wydaje się, że przygotowując podręcznik do porównawczej analizy wierzeń i rytuałów śmierci, autor mógłby zaniechać tego rodzaju uwag, gdyż wykraczają one poza religioznawstwo porównawcze.

Niestety, w książce trudno znaleźć pogłębioną analizę oraz interpretację wierzeń i rytuałów przeprowadzoną według jakiegoś klucza czy jasno przyjętej metody. Wydaje się ona raczej prezentacją poszczególnych tradycji. Trudno jednak wymagać, aby w jednej książce, liczącej nieco ponad 300 stron, autor mógł zawrzeć całą różnorodność i dogłębnie zanalizować wszystkie niuanse tak wielu koncepcji i rytuałów tanatycznych. Książkę K.P. Kramera można więc uznać za dobry wstęp do dalszych indywidualnych dociekań osób zainteresowanych tą tematyką.

Zupełnie inny charakter ma książka autorstwa Jana L. Franczyka – psychologa i historyka Kościoła pt. *Brama śmierci. Pytania o sprawy ostateczne*, przedstawiająca fenomen śmierci głównie w perspektywie tradycji rzymskokatolickiej. Książka została przez autora podzielona na dwie wyraźnie różniące się części. W pierwszej z nich, nieco lakonicznie zatytułowanej *Umieranie i śmierć* J.L. Franczyk przedstawia śmierć i umieranie w perspektywie psychologicznej, fizjologicznej, filozoficznej i religijnej. W części dotyczącej rozróżnienia zjawiska śmierci i procesu umierania autor kolejno referuje koncepcje etapów umierania, w tym m.in.: psychicznej akceptacji zbliżającej się śmierci, autorstwa Elisabeth Kübler-Ross, fizjologicznego procesu umierania i procesu rozkładu ciała autorstwa Luisa-Vincenta Thomasa. Następnie J.L. Franczyk przedstawia filozoficzne ujęcia śmierci, wyodrębniając wśród nich cztery różne kategorie: koncepcje traktujące śmierć jako koniec indywidualnego życia, koncepcje nazwane przez autora tanatycznym agnostycyzmem, śmierć rozumianą jako przejście, a także koncepcję śmierci podkreślającą osobową nieśmiertelność człowieka. Kolejno autor prezentuje psychologiczne rozumienie śmierci, ograniczając się jednak przede wszystkim do wyników badań prowadzonych m.in. przez Józefa Makselona, a dotyczących lęku przed śmiercią. Ta część książki jest zakończona zwięzłą charakterystyką perspektywy teologicznej i pedagogicznej wobec śmierci i umierania.

Druga część książki ma charakter bardziej twórczy i przedstawia cztery wywiady przeprowadzone przez autora z przedstawicielami Kościoła katolickiego w Polsce – czterema różnymi zakonnikami: dominikaninem Janem A. Kłoczowskim, franciszkaninem Zdzisławem J. Kijasem, cystersiem Korneliuszem Jackiewiczem oraz jezuitą Zbigniewem Markiem. Motywem przewodnim pierwszego wywiadu, który autor tytułuje *Śmierć próbą wiary*, jest wiara w życie wieczne, którą J. Kłoczowski traktuje jako kryterium autentyczności wiary katolików. Kolejny wywiad – z franciszkaninem – zatytułowany *Najważniejsze jest życie*, przedstawia istotnie życie jako motyw przewodni ludzkiego lęku wobec śmierci, która jak mówi Z. Kijas, rozumiana jest często jako zamach na życie, chociaż towarzyszy ludzkiemu życiu od jego początku. W wywiadzie *Śmierć jest bramą* najsilniejszy z kolei akcent został położony na kult świętych

i modlitwę za zmarłych oraz wyjaśnienie kościelnej historii świąt Wszystkich Świętych i Dnia Zadusznego. W ostatnim natomiast wywiadzie rozmówcy za główny przedmiot rozważań obrali pedagogiczny aspekt śmierci i umierania.

Książka J.L. Franczyka może służyć za istotne źródło pogłębiające wiedzę czytelnika przede wszystkim na temat katolickiej perspektywy na sprawy ostateczne człowieka przez pryzmat wypowiedzi przedstawicieli Kościoła katolickiego. Niestety, forma i treść pytań zadawanych przez autora nie pozwalają na potraktowanie tych rozmów jako wywiadów socjologicznych czy chociażby etnograficznych, co umożliwiłoby przeprowadzenie podobnych wywiadów wśród innych grup lub socjologiczną analizę i interpretację materiału uzyskanego w ten sposób. Tym samym wartość naukowa tego materiału jest wątpliwa, co nie znaczy, że wartość poznawcza jest również niska.

Istotną zaletę niniejszej książki stanowi – w przeciwieństwie do książki K.P. Kramera – bibliografia zamieszczona przez autora na końcu, a obejmująca około 140 pozycji napisanych lub wydanych po polsku, przy czym są to publikacje o różnym charakterze, nie tylko teologicznym. Jako uzupełniające w stosunku do książki Kramera można także uznać skupienie J. Franczyka wyłącznie na koncepcji katolickiej, co pozwoliło na nieco głębsze potraktowanie tematu, odkrywając jego różnorodne możliwości odczytywania, również w ramach jednej tradycji religijnej.

Małgorzata Zawila